भीम खरेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

विनोद ढकाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौँ

मिति : २०६८/१/१२

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र विनोद ढकालले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ तयार पार्नुभएको **भीम खरेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

(१) प्रा. राजेन्द्र सुवेदी ....
(विभागीय प्रमुख)

(२) प्रा. डा. मोतीलाल पराजुली ....
(शोधनिर्देशक)

(३) डा. शशिधर खनाल ....
(बाह्य परीक्षक)

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग एम्. ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री **विनोद ढकालले भीम खरेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८/१/१२

....

(प्रा. डा. मोतीलाल पराजुली)

शोधनिर्देशक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

काठमाडौँ ।

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

सङ्क्षिप्त रूप	**–**	**पूर्ण रूप**
आ. सं.	–	आठौँ संस्करण
ई. सं.	–	ईस्वी संवत्
एम्. ए.	–	मास्टर अफ आर्टस्
के. सी.	–	खड्का क्षेत्री
क्र. सं.	–	क्रम सङ्ख्या
गा.वि. स.	–	गाउँ विकास समिति
चौ. सं.	–	चौथो संस्करण
छै. सं.	–	छैटौँ संस्करण
जी. शाह	–	ज्ञानेन्द्र वीर विक्रम शाह
ते. सं.	–	तेस्रो संस्करण
त्रि. वि.	–	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो. सं.	–	दोस्रो संस्करण
पाँ. सं.	–	पाँचौँ संस्करण
पृ.	–	पृष्ठ
प्रा.डा.	–	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा. वि	–	प्राथमिक विद्यालय
म.वी.वि. शाह	–	महेन्द्र वीर विक्रम शाह
मा. वि	–	माध्यमिक विद्यालय
वि. सं.	–	विक्रम संवत्
सम्पा.	–	सम्पादन/सम्पादक
सा. सं.	–	सातौँ संस्करण

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु प्राध्यापक डाक्टर श्री मोतीलाल पराजुलीका प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र चुनौतीहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही मार्ग निर्देश गराएर अघि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्यव्यस्तताहरूलाई थाती राखी कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधविषयमा शोधकार्य गर्न अवसर जुटाउने नेपाली केन्द्रीय विभाग तथा विभागीय प्रमुखप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नाका लागि आवश्यक सामग्री एवम् जानकारी प्रदान गर्नुहुने आदरणीय शोधनायक भीम खरेलप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आफ्नो कार्यव्यस्ततालाई परवाह नगरी अमूल्य समय निकालेर समयसमयमा प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रूपमा सुझाव तथा हौसला दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति पनि कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

सदा इज्जत र प्रतिष्ठाका लागि जीवनमा सङ्घर्ष गर्नुपर्छ भन्ने नैतिक अर्ती दिँदै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गरेर आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्ची मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म पुऱ्याउनु हुने बुबा पदमप्रसाद ढकाल र आमा कमला ढकालप्रति आजन्म ऋणी छु । यसै क्रममा भाइ दीपिन, बहिनी उषा र निशा ढकाललाई सम्झन चाहन्छु । शोधशीर्षक चयनदेखि शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप तयार गर्दासम्म आइपरेका शैक्षिक समस्याको हल गर्न सहयोग गर्ने तथा अन्य विविध कठीन चुनौतीहरूलाई चुनौती नै सम्झेर साथ दिने मित्र लक्ष्मण निरौला, खगेन्द्र निरौलाप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरसमक्ष पेस गर्दछु ।

शैक्षिकसत्र २०६४/६६

मिति २०६८/१/१२

शोधार्थी
विनोद ढकाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
२०६८

विषयसूची

	पृष्ठसङ्ख्या
पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय	**१-४**
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	१
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य	३
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.७ सामग्रीसङ्कलन	४
१.८ शोधविधि	४
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	४
दोस्रो परिच्छेद : भीम खरेलको जीवनी	**५-१२**
२.१ पुर्ख्यौली	५
२.२ जन्म र जन्मस्थान	५
२.३ बाल्यकाल र उपनयन संस्कार	५
२.४ शिक्षादीक्षा	६
२.५ कार्यक्षेत्र	६
२.५.१ जागिरे जीवन	६
२.५.२ संस्थागत संलग्नता	७
२.६ दाम्पत्य जीवन तथा सन्तान	७
२.७ आर्थिक स्थिति	८
२.८ बसोवास र दिनचर्या	८
२.९ रुचि र स्वभाव	९
२.१० भ्रमण	९
२.११ तालिम तथा प्रशिक्षण	९
२.१२ सम्मान, पुरस्कार र पदक	१०
२.१३ लेखन प्रेरणा र आरम्भ	१०
२.१४ पुस्तकाकार कृति	१०

२.१५ जीवनका अविश्मरणीय क्षण ११

२.१६ जीवन दर्शन ११

तेस्रो परिच्छेद : भीम खरेलको व्यक्तित्व १३-१८

३.१ परिचय १३

३.२ निजी व्यक्तित्व १३

३.२.१ आन्तरिक व्यक्तित्व १३

३.२.२ बाह्य व्यक्तित्व १४

३.३ सार्वजनिक व्यक्तित्व १४

३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व १४

३.३.१.१ कवि व्यक्तित्व १४

३.३.१.२ नाटककार व्यक्तित्व १५

३.३.१.३ गीतकार व्यक्तित्व १५

३.३.१.४ बालसाहित्यका व्यक्तित्व १६

३.३.१.५ समालोचक व्यक्तित्व १६

३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व १७

३.३.२.१ शिक्षक व्यक्तित्व १७

३.३.२.२ प्रशासक व्यक्तित्व १७

३.३.२.३ सम्पादक व्यक्तित्व १७

३.४ जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वबीच अन्तर्सम्बन्ध १८

चौथो परिच्छेद : भीम खरेलको साहित्यिकयात्रा तथा चरण विभाज १९-३४

४.१ भीम खरेलको साहित्यक यात्रा १९

४.२ भीम खरेलको साहित्ययात्राको चरण विभाजन १९

४.२.१ पूर्वार्द्ध चरण (वि.सं. २०२७ देखि वि.सं. २०४८ सम्म) २०

४.२.२ उत्तरार्द्ध चरण (वि.सं. २०४९ देखि हालसम्म) २३

पाँचौं परिच्छेद : भीम खरेलको कविताकृतिको अध्ययन ३५-४९

५.१ कविताको सैद्धान्तिक परिचय ३५

५.२ कविताको परिभाषा ३५

५.३ कविताका तत्त्वहरू ३७

५.४ 'अस्तित्व र मान्छे' कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूको अध्ययन ४०

५.४.१ शीर्षक र संरचना ४१

५.४.२ विषयवस्तु ४२

५.४.२.१ राष्ट्रियता ४२

५.४.२.२ गरिबी ४३

५.४.२.३ सामाजिक विसङ्गति ४३

५.४.२.४ नारी समस्या ४४

५.४.२.५ क्रान्तिकारिता ४५

५.४.२.६ स्वतन्त्रता र समानता ४६

५.४.३ भावविधान ४६

५.४.४ लयविधान ४७

५.४.५ बिम्बालङ्कार र प्रतीकविधान ४७

५.४.६ कथनपद्धति ४८

५.४.७ भाषाशैली ४८

५.४.८ निष्कर्ष ४९

छैटौं परिच्छेद :भीम खरेलको नाटककृतिको अध्ययन ५०-६३

६.१ नाटकको सैद्धान्तिक चिनारी ५०

६.२ नाटकको परिभाषा ५०

६.३ नाटकका तत्त्वहरू ५३

६.४ 'अभिलाषा र सफलता' नाटकको विश्लेषण ५६

६.४.१ कथावस्तु ५६

६.४.२ चरित्र ५७

६.४.२.१ मदन ५७

६.४.२.२ प्रमिला ५८

६.४.२.३ कान्छी ५९

६.४.२.४ कृष्णबहादुर ५९

६.४.२.५ किरण ६०

६.४.२.६ प्रमानन्द ६०
६.४.२.७ मुना ६०
६.४.२.८ चंखे ६०
६.४.२.९ अमृत ६०
६.४.२.१० रमेश ६१
६.४.२.११ एकजना र अर्कोजना ६१
६.४.३ संवाद ६१
६.४.४ परिवेश ६१
६.४.५ द्वन्द्व ६२
६.४.६ उद्देश्य ६२
६.४.७ भाषाशैली ६२
६.४.८ निष्कर्ष ६३
सातौँ परिच्छेद : भीम खरेलका समालोचनाकृतिहरूको अध्ययन ६४-८१
७.१ समालोचनाको सैद्धान्तिक परिचय ६४
७.२ समालोचनाको परिभाषा ६४
७.३ समालोचनाको प्रकार ६७
७.४ भीम खरेलका समालोचना कृतिहरूको अध्ययन ६८
७.४.१ 'रवीन्द्र शाह व्यक्तित्व र कृति' कृतिको विश्लेषण ६८
७.४.२ 'शाह वंशका स्रष्टा केही सिर्जना केही विवेचना' कृतिको विश्लेषण ७२
७.४.३ 'जी. शाह व्यक्तित्व र सिर्जना' कृतिको विश्लेषण ७६
७.४.४ निष्कर्ष ८०
आठौँ परिच्छेद : उपसंहार ८२-८५
८.१ सारांश ८२
८.२ निष्कर्ष ८४
८.३ सम्भाव्य शोधशीर्षक ८५
सन्दर्भसामग्रीसूची ८६-८७
परिशिष्ट